

Doctor Zhivago

Episch verhaal over de harteloosheid van de Revolutie

Dokter Zjivago, de wereldberoemde roman van Boris Pasternak, geeft een spectaculair beeld van de Russische Revolutie, nu honderd jaar geleden, en de daaropvolgende Burgeroorlog. Maar dat het boek in Italië voor het eerst werd uitgegeven en de film – *Doctor Zhivago* – grotendeels in Spanje en Finland werd opgenomen, zegt veel over het hoogtepunt van de Koude Oorlog. Bij beide onderwerpen zijn scènes uit de film goed te gebruiken in de les.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Boris Pasternak bij zijn datsja in Peredelkino, nadat hij heeft gehoord dat hij de Nobelprijs voor Literatuur heeft gewonnen in 1958. Rechts: Pasternak, in een werkkamp, vraagt aan een medegevangene: 'Ik heb de Nobelprijs voor Literatuur gewonnen. Wat is jouw misdaad?' Cartoon van Bill Mauldin over de toekenning van de Nobelprijs aan Boris Pasternak. 1958, Library of Congress.

Boris Pasternak maakte als zevenentwintigjarige dichter, schrijver en filosoof de Russische Revolutie mee. Zijn ouders behoorden tot de Moskouse bourgeoisie: welvarende, geassimileerde Oekraïense Joden. Zijn vader was de postimpressionistische schilder Leonid Pasternak. Het is deze bevoorrechte, kunstzinnige omgeving waarin ook Joeri Zjivago en zijn geliefde Lara opgroeiden en die in de film prachtig gereconstrueerd is. Zjivago wordt wel gezien als het alter ego van Pasternak zelf: een jonge intellectueel die wordt meegesleurd in het geweldadige verloop van de Russische geschiedenis. Pasternaks gedichten waren een inspiratiebron voor een hele generatie jonge dichters; ook Zjivago groeit door zijn gedichten tijdens de Burgeroorlog uit tot een beroemdheid. De tragische liefdesgeschiedenis, die de rode draad van het verhaal vormt, is gebaseerd op Pasternaks eigen (veel langduriger) buiten-echtelijke relatie.

Gedichten

Na de Russische Revolutie besloot Pasternak, in tegenstelling tot zijn familie en veel van zijn vrienden, in de Sovjet-Unie te blijven. De Burgeroorlog bracht hij in Moskou door. Hij publiceerde in de jaren twintig gedichten waaruit bewondering voor de revolutionairen sprak. Pas in 1927 nam hij voor het eerst afstand van vrienden die de kunst ondergeschikt wilden maken aan de 'noden van de communistische partij'. Vrienden uit de clandestiene literaire kringen waarin hij zich bewoog, werden gearresteerd en geëxecuteerd of pleegden zelfmoord. Zelf ontsprong hij keer op keer de dans, hoe vaak hij zich ook langs de rand van de afgrond bewoog en Stalins hete adem voelde.

Midden jaren veertig las Pasternak al passages uit zijn toekomstige roman *Dokter Zjivago* voor aan zijn vrienden, op bijeenkomsten die door de geheime dienst scherp in de gaten werden gehouden. Duidelijk was dat hij zich niet neerlegde bij

het conformisme van de Sovjet-Unie onder Stalin en de verantwoordelijkheid ervoor terugvoerde op Lenin. Het beeld dat hij in zijn boek schetste van de Revolutie en de Burgeroorlog was niet bepaald heroïsch. Toen hij het in 1956 voltooid had, kon het in de Sovjet-Unie niet worden gepubliceerd. Hij gaf het manuscript mee aan een journalist, een lid van de Italiaanse communistische partij, die van de eveneens communistische uitgever Feltrinelli de opdracht had gekregen nieuwe Sovjetliteratuur te verzamelen voor de westerse markt. Naar verluidt nodigde Pasternak de man uit zijn onvermijdelijke executie te komen bijwonen.

Wereldwijde sensatie

In 1957 verscheen het boek in Milaan, ondanks verwoede pogingen van de Sovjetregering om publicatie te voorkomen. Juist daardoor werd het boek wereldwijd een sensatie. Daar was ook actieve inmenging van de CIA aan voorafgegaan: het verhaal over de rauwe werkelijkheid van de Revolutie en de Burgeroorlog moest de Sovjet-Unie wel in een kwaad daglicht stellen. De CIA zorgde ervoor dat het boek in de originele, Russische versie werd voorgedragen bij de Nobelprijs-commissie, droeg zorg voor de propaganda voor het werk en kocht duizenden exemplaren op om het tot een bestseller te maken. Bovendien werd een in het geheim gemaakte Russische editie in groten getale uitgedeeld aan Sovjetburgers die het Westen bezochten en de Sovjet-Unie in gesmokkeld.

Pasternak won inderdaad in oktober 1958 de Nobelprijs voor Literatuur. Onmiddellijk werd in de Sovjet-Unie onder regie van Chroesjtsjov een anti-Pasternak-campagne gelanceerd, inclusief boze brieven van arbeiders, petitie, geïntimideerde vrienden en 'spontane' demonstraties. Pasternak zelf kreeg te horen dat hij niet meer toegelaten zou worden tot zijn land als hij de prijs zou gaan ophalen. Verslagen stuurde hij een telegram naar de commissie waarin hij de prijs weigerde, maar de intimidaties en grove beledigingen duurden tot aan zijn dood in 1960. Hoewel zijn begrafenis zo onopvallend mogelijk plaatsvond, kwamen er duizenden bewonderaars

Doctor Zhivago

192 minuten. **Regie:** David Lean. **Acteurs:** Omar Sharif, Julie Christie, Geraldine Chaplin, Tom Courtenay, Alec Guinness e.a.

naartoe. Velen reciteerden zijn gedicht *Hamlet*, dat in *Dokter Zhivago* is opgenomen en dat over Pasternak zelf lijkt te gaan.

Natuurlijk kon ook de film niet in de Sovjet-Unie worden opgenomen: de sets werden grotendeels in Spanje nagebouwd. Winterscènes werden daar met marmervoeder en witgespoten bijenwas gecreëerd, de weidse landschappen van Finland en Canada bleken goed voor Russische te kunnen doorgaan. Pas in 1988 werd de roman in de Sovjet-Unie uitgegeven, in 1994 was de film voor het eerst in het nieuwe Rusland te zien. ▶

Filmscène:
Yuri Zhivago (Omar Sharif) met Lara (Julie Christie).

Raamvertelling

De film is opgezet als een raamvertelling: KGB-officier Yevgraf Zhivago denkt in de jaren veertig dat hij in de Russische arbeidster Tanya Komarova zijn nichtje heeft gevonden, de verloren dochter van zijn halfbroer Yuri en diens minnares Lara. In zijn hand heeft hij een dichtbundel van Yuri Zhivago, met daarin een foto van Lara. Hij vertelt haar de geschiedenis van haar vermoedelijke ouders.

Yuri Zhivago groeit na de dood van zijn ouders op in Moskou, bij de welgestelde familie Gromeko. We treffen hem aan als twintiger in 1913, als de bourgeoisie nog de dienst uitmaakt en bolsjewistische demonstraties met geweld uit elkaar worden geslagen. Parallel aan zijn levensloop zien we beelden van het getroebleerde bestaan van de zeventienjarige Lara: verleid door de oudere advocaat Viktor Komarovsky en verloofd met de jonge bolsjewiek Pavel Antipov schiet ze Komarovsky uiteindelijk neer, op het kerstfeest waar Yuri zich verlooft met zijn adoptiefzusje Tonya. Dat feest blijkt een soort breekpunt. In de film is het het laatste beeld van het 'oude' Rusland, waarnaar op verschillende sleutelmomenten wordt terugverwezen. Het verhaal wordt jaren later weer opgepakt: Yuri en Tonya hebben een zoon en kijken vanaf hun balkon toe hoe de troepen naar het front vertrekken. Lara is met haar bolsjewiek naar het platteland vertrokken en heeft een dochter.

‘Voor de verfilming werd het originele, uitwaaijende verhaal sterk ingekort en moesten de filosofische bespiegelingen over het jodendom en het christendom verdwijnen’

Haar man vertrekt in 1914 vrijwillig naar het front, Lara gaat hem later als verpleegster achterna. Daar ontmoet ze Yuri Zhivago, die als arts werkt voor het leger, en zet met hem een veldhospitaal op. Na een halfjaar, waarin de Revolutie uitbreekt en Yuri en Lara verliefd worden, scheiden hun wegen. Lara gaat terug naar de Oeral, in de veronderstelling dat haar man dood is. Die heeft zich echter de naam Strelnikov aangemeten en zaait tijdens de Burgeroorlog dood en verderf als officier van het Rode Leger.

Hartaanval

Terug in Moskou blijkt Yuri's grote huis geconfisqueerd: de bolsjewieken hebben er proletarische gezinnen in ondergebracht. Met zijn gezin en zijn schoonvader mag hij nog slechts één kamer bewonen. Zijn halfbroer, lid van de Tsjeka, komt hem vertellen dat zijn gedichten door de Sovjetregering tot 'gezagsondermijnerend' zijn bestempeld. Met zijn hulp vertrekken ze naar hun datsja in de Oeral, gebied dat door de Witten is ingenomen. Onderweg heeft Yuri een ontmoeting met Strelnikov, die langs de

Bruikbare scènes voor een les over de Russische Revolutie (en Pasternaks visie daarop):

- Een communistische demonstratie wordt neergeslagen, Yuri ontfermt zich over de gewonden en Antipov radicaliseert vrijwel onmiddellijk (0.32.40-0.37.18 en 39.25-41.45).
- Het gezin van Yuri dat zijn huis kwijt is en het licht absurde gesprek met de 'voorzitter van de bewonerscommissie'. Daarna: Yuri voegt zich niet naar de leugens van de nieuwe machthebbers en moet vertrekken (1.29.02-1.40.30).
- De verwoestingen door het Rode Leger; Yuri die met de gevreesde Strelnikov in discussie gaat, maar het overleeft omdat hij naar het cruciale kerstfeest verwijst (1.49.27-1.54.00 en 2.04.18-2.09.24).
- De partizanen die wreed, platvloers en gevoelloos blijken en zonder onderscheid om zich heen moorden (2.29.41-2.38.20).

spoorlijn een kilometerslang lint van verwoesting en menselijk lijden heeft achtergelaten, en blijkt dat zij elkaar op het beslissende kerstfeest hebben gezien. Hij vertelt Yuri dat Lara zich een dorp verwijderd van diens datsja bevindt. Deze is door het Sovjetregime afgesloten. Yuri en zijn gezin trekken in de kleine boerderij op het terrein en redden zich zo goed en zo kwaad als het gaat. Bij een bezoek aan de bibliotheek in het volgende dorp treffen Yuri en Lara elkaar, waarmee een hartstochtelijke affaire begint. Tonya raakt zwanger. Als Yuri naar het dorp gaat om zijn relatie met Lara te verbreken, wordt hij door communistische partizanen gedwongen mee te gaan naar het front. Na twee jaar keert hij, uitgeput en halfbevoren, terug in de woning van Lara en blijkt zijn gezin te zijn vertrokken om te worden gedeporteerd naar het buitenland. Yuri en Lara hervatten hun relatie. Ze horen van Komarovsky dat de Tsjeka hen op het spoor is vanwege Yuri's contrarevolutionaire gedichten en desertie. Ze trekken zich terug in de Gromeko-datsja, waar Yuri zijn 'Lara-gedichten' schrijft. Komarovsky komt nog een keer langs, nu met de mededeling dat Strelnikov, op weg naar Lara, zelfmoord heeft gepleegd. Zij blijkt alleen met rust gelaten om hem uit zijn schuilplaats te lokken. Yuri

Scène uit *Doctor Zhivago*. De kozakken vallen een vreedzame demonstratie aan. Linkerpagina: Kaartje voor de film in Londen, 1966.

laat Lara en haar dochter met Komarovskij vertrekken en blijft zelf achter. Jaren later ziet hij vanuit een tram in Moskou Lara lopen. Nadat hij zich de tram uit heeft geworsteld, sterft hij op straat aan een hartaanval, nog voor hij haar aandacht kan trekken.

Zijn halfbroer vertelt Tanya Komarova dat de begrafenis druk bezocht werd, hoewel Zhivago's gedichten destijds officieel verboden waren. Lara vertelde hem daar dat ze haar achtjarige dochter was kwijtgeraakt: vergeefs hielp hij haar zoeken. Daarna werd niets meer van Lara vernomen. Waarschijnlijk kwam ze om in een werkkamp tijdens Stalins grote zuivering van de jaren dertig.

Romantiek

Voor de verfilming werd het originele, uitwaaiende verhaal sterk ingekort en moesten de filosofische bespiegelingen over het jodendom en het christendom verdwijnen. Zo kwam de nadruk op het liefdesverhaal te liggen, en hoe rauw de scènes over de Burgeroorlog ook zijn: met alleen de film voor ogen is het moeilijk voorstelbaar waar de woede van de Sovjetregering zich destijds op richtte. Het is Pasternak wel verweten dat hij persoonlijk geluk, burgerlijke liefde en romantiek boven de communistische idealen stelde, en dat valt lastig te ontkennen. In de film zegt Strel'nikov tegen Yuri Zhivago: 'Het persoonlijke leven in Rusland is dood. De geschiedenis heeft het vermoord' – een scène die moeilijk anders kan worden uitgelegd dan als kritiek op de harteloosheid en wreedheid van de Revolutie. Duidelijk blijkt uit boek en film dat de Burgeroorlog de levens van onschuldige mensen totaal ontwrichtte.

De film bevat een aantal scènes waarin bovendien de absurditeit en roekeloosheid van de nieuwe regels onverbloemd naar voren komen. Pasternak typeert niet alleen de laatste tsaar als een zwakke heerser

die met willekeur regeerde, maar is ook over de bolsjewieken niet mals: 'voor de inspiratoren van de Revolutie blijkt de chaos van alle verbeteringen en omgooiingen hun enige natuurlijke habitat te zijn'. Pasternaks vrienden en westerse recensenten waren niet onverdeeld positief over het boek, dat verwarrend en melodramatisch zou zijn, maar namen het in de periode na publicatie wel voor Pasternak op – al waren er ook 'vrienden' die hem uit angst voor hun eigen lot lieten vallen.

De film trok wereldwijd gigantische aantallen bezoekers, maar werd ook zeer kritisch ontvangen. De Revolutie zou erin geromantiseerd worden, of erger nog: door het liefdesverhaal zo'n prominente plaats te geven, leken de wreedheden van de Revolutie en de Burgeroorlog gereduceerd tot een serie ongemakken. De discrepantie tussen het uitgangspunt van het boek en dat van de film zou bovendien te groot zijn. De 'originele' Zhivago liet zich weliswaar negatief uit over het verloop van de Revolutie, maar was het eens geweest met het uitgangspunt ervan. Vooral in die Zhivago valt Boris Pasternak, die ervoor koos in zijn geliefde vaderland te blijven, samen met zijn alter ego. ■

Verder lezen

Boris Pasternak, *Dokter Zhivago*. Vert. Aai Prins (Amsterdam 2015).

Boris Pasternak, *Gedichten*. Vert. Margriet Berg en Marja Wiebes (Amsterdam 2016).

Petra Couvée, Peter Finn, *The Zhivago Affair* (Londen 2015).

Michel Krielaars, recensie van de nieuwe vertaling van de roman, (*NRC.nl*, 19 februari 2016), tinyurl.com/hudxng4.

G. Middag, recensie van Boris Pasternaks *Gedichten* (*NRC Handelsblad*, 16 december 2016, pp. 8-9).

Biography.com, tinyurl.com/j8jyh43.